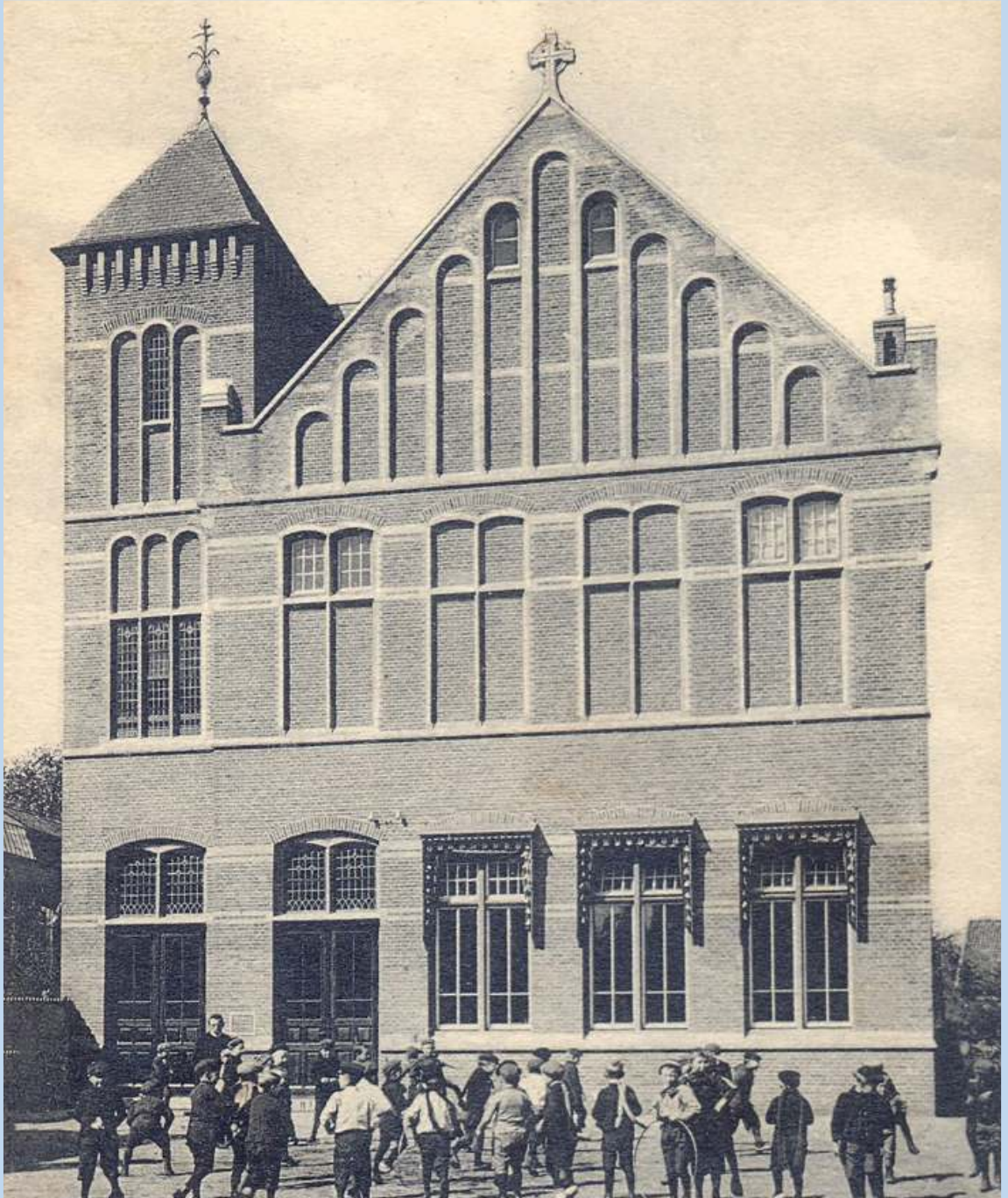

Heemkunde Boxtel

Nieuwsbrief

Heemkunde Boxtel

*Nieuw onderkomen
Heemkunde Boxtel*

mei 2021

Voorwoord

door Henk van Beers, voorzitter

‘Jij zit bij de heemkunde, ben jij geschiedenisleraar?’ Enigszins gevleid voel ik me wel. Met mijn grijze haren en pensioen inmiddels al jaren op zak, ziet hij mij kennelijk nog dagelijks voor de klas staan. Was dat maar waar. Tegelijk zet hij mij wel aan het denken. Heemkunde en geschiedenis, hebben die twee wat met elkaar? Zijn het broers en zusjes van elkaar? En waarin verschillen ze? Beiden verhalen immers over het verleden. En toch is er een verschil. Heemkunde blijft dicht in de buurt, trekt haar werkkleding aan, spuugt in haar handen en gaat aan het werk, terwijl geschiedenis, desnoods in haar beste pak, vertelt over koningen, keizers en admiraals. Je kunt je daarbij de vraag stellen, wat heeft voor de mens van nu de meeste betekenis. Is dat een vertelsel over het voormalige dorpsleven in de meierij; haar vroegere markt, het huidige straatpatroon, of de Frans–Duitse oorlog van 1870 of Maria van Bourgondië en haar huwelijksescapades? Voor de meesten onder ons beperkten de geschiedenislessen op de lagere school zich tot de bestudering van de voltooid verleden tijd van de buitenlandse politiek, militaire veldslagen en godsdienstoorlogen. Platweg gezegd, de ver-van-mijn-bed-show. Niet de mens, laat staan hij of zij die het moet ondergaan, staat centraal, maar het bestuursorgaan. Daarbij verheerlijkt men haar heldendaden en laat het lijdend voorwerp in vergetelheid achter. De doorsnee man of vrouw ondergaat het soldatengeweld lijdzaam en mag enkel opdraven voor de noodzakelijke

financiële ondersteuning van dat krijgsgeweld. En als klap op de vuurpijl kreeg de scholier een litanie aan jaartallen voorgelegd, jaartallen niet als kapstok voor feiten in de tijd geplaatst, maar enkel als uitdaging om je geheugen te testen. Sinds de tijd dat wij met korte broek geperst werden in lomp-zware banken met die vervelende inktpotjes, is er veel veranderd. De mens, en dan vooral de doorsnee man of vrouw, op het eigen erf, in de eigen straat, komt meer en meer centraal te staan. Heemkunde biedt dan een uitgestoken hand. Zij legt rechtstreekse verbindingen tussen de ‘grote’ geschiedenis en mensen zoals u en ik. Het laat mensen zien, vallend en opstaand, in hun tijd en eigen omgeving. Het vangt hen in hun lief en leed en verklaart waarom iets geworden is, tot wat het is. Het laat het verleden niet zien als voltooid verleden tijd, maar als een op weg gaan naar het heden om straks samen de toekomst te plaveien. Als zodanig bent u, leden van Heemkunde Boxtel, bevoorrechte personen, die samen het boeiend avontuur dat Boxtel heet aangaan. Heemkunde biedt u de mogelijkheid om u te vereenzelvigen met de eigen omgeving, er al dan niet content mee te zijn, de mouwen op te rollen en aan de slag te gaan. Bovendien is het een heerlijke tijdsbesteding en het geeft u inzicht in uzelf en op uw eigen omgeving. Mede daarom hoop ik dat corona snel foetsie is en wij allen de draad weer op kunnen nemen van onze verenigingsactiviteiten. Tot spoedig.

De reputatie van Keistampers

Door Dik Bol

Al lange tijd dragen mensen uit Boxtel de bijnaam 'Keistampers'. Maar de vraag is eigenlijk hoe lang die bijnaam al gebruikt wordt. In de vorige nieuwsbrief schreef Paul Hermans een mooi stuk over onze Reus Jas de Keistamper. Hij vermeldt dat al in 1393 in Boxtel een met stenen verharde weg lag, namelijk de Rechtersstraat. Het is niet zeker dat die straat er in dat jaar al lag. Onze bijnaam van 'Keistampers' zal waarschijnlijk niet met één kort traject van amper 400 meter te maken hebben. Want er zijn slechts weinig stratenmakers nodig geweest om die weg te verharderen en daarna te onderhouden. Dus vraag ik me af wanneer meer trajecten in Boxtel verhard zijn.

We weten wel zeker dat tot 1742 geen wegen rondom Boxtel met stenen verhard waren. Hieronder zien we een kaart die tussen 1851 en 1865 getekend is door landmeter C. Kraijenhoff. Op de kaart is de lange rechte steenweg van 1742 te zien, die van 's-Hertogenbosch richting Luik loopt. In de omgeving van Boxtel zijn verder alle wegen getekend met twee stippellijnen, wat betekent dat het onverharde zandwegen zijn. Uit Oirschot loopt een weg die sinds 1851 verhard is met grind, de Oirschotse Grintweg. Daarover is in onze nieuwsbrief van oktober 2020 een uitgebreid verhaal gepubliceerd. De verharding van de weg tussen Boxtel en Liempde komt na langdurige discussie pas in 1888 gereed. Tot 1742 heeft het aanleggen en onderhouden van wegen met keien in en om Boxtel dus heel weinig voorgesteld. Toen in 1742 vele kilometers steenweg werden aangelegd kwamen daar, voor het eerst in 350 jaar, pas weer stratenmakers aan te pas. We hebben weinig bewijs dat daar Boxtelse keistampers aan gewerkt hebben, maar het is wel waarschijnlijk. Voor

het bestraten van de onverharde wegen worden de stenen uit de Ardennen waarschijnlijk per schip aangevoerd. Die schepen varen over de Maas en de Dommel naar de aan te leggen weg toe. Ten zuiden van Boxtel kunnen de schepen niet komen, omdat

de watermolen in Boxtel al eeuwen de doorvaart belemmert. Bij het 'Schipke' worden de stenen uit de schepen overgeladen op karren, die over de nieuwe steenweg verder naar het zuiden vervoerd worden. Waarschijnlijk is het overladen, vervoer per kar en leggen van de keien voornamelijk door inwoners van Boxtel verzorgd. Na de aanleg van de weg richting Luik duurt het 146 jaar voordat er weer keien gestampt worden, deze keer voor de weg naar Liempde. We weten dat in die tussentijd vrij vaak onderhoud aan de steenweg richting Luik nodig is. Er is een contract bekend waarbij onze Hendrik Verhees kort na 1800 het repareren van de steenweg naar Luik moet organiseren. Veel weggetjes rondom Boxtel zijn pas na 1960 verhard. De eiken en beuken langs die weggetjes, hebben vaak nog meegemaakt dat de stenen of het asfalt gelegd is.

Terug naar de bijnaam 'Keistampers'. Omdat schriftelijke bronnen vaak enkel over juridische geschillen handelen, is er weinig te lezen over de ouderdom van die bijnaam. En uit bovenstaande blijkt dat op zijn vroegst in 1742 een aanzienlijk aantal Boxtelaren gestart is met het stampen van keien.

In memoriam Hans de Visser

Uitgesproken door voorzitter Heemkunde Boxtel tijdens herdenkingsdienst in Sint Petrusbasiliek op 25 maart 2021

Vandaag precies jaar geleden stond de wereld, midden op de dag, een ogenblik stil. Ons bereikte het droevige bericht dat pater Hans de Visser niet langer meer onder ons was. Op het feest van Maria Boodschap, met uitzicht op zijn gouden priesterjubileum, moest hij noodgedwongen de ongelijke strijd tegen corona staken en verwisselde hij het tijdelijke met het eeuwige.

Hans was niet meer onder ons, niet meer aanwezig tijdens de bestuursvergaderingen, niet meer bij de ledenbijeenkomsten, geen lezingen, geen boeken of artikelen, geen vriendelijk woord, geen opbeurend gesprek, geen bemoedigend schouderklopje. Het is nog steeds niet te bevatten, onvoorstelbaar! Diezelfde week kopt de Mooi Boxtelkrant: 'Cultuur Boxtel verliest belangrijk ambassadeur' en het Brabants Centrum verschijnt onder de veelzeggende titel 'Wie Heemkunde zegt, zegt Pater de Visser'. Beide nieuwsmedia slaan daarmee de spijker op de kop. In Hans stond een kanjer op het podium zonder wie het verhaal van onze samenleving een tamelijk gesloten boek was gebleven. Een en ander kwam tot uiting in een koninklijke erkenning, de Knippenbergprijs en de Heemkundepluim. Door zijn werk keerde hij Boxtel letterlijk binnenste buiten, waarmee hij op onnavolgbare wijze Boxtels boeiende ontstaansgeschiedenis bloot legde. Vooral ook de wijze waarop, verdient daarbij ons aller lof. Immers het resultaat is geen droge opsomming van ver van ons bed gebeurde

voorvallen, maar bestaat uit uiterst zorgvuldig opgespoorde feiten die zich laten lezen als een spannend jongensboek. Zijn passie voor Boxtels verleden is wijd en zijd bekend. Kenners prijzen zijn accuratesse, zijn inzicht en inzet. Met een keur aan boeken, artikelen en spreekbeurten voedt hij het heden en de toekomst van onze gemeenschap. Vooral voor Heemkunde Boxtel was en is hij van onschatbare waarde.

Midden in het leven stond, druk doende met het voorbereiden van een aantal lezingen en met het uitbrengen van een nieuw boek over de zusters Clarissen en haar relatie met Boxtel, wordt hij overvallen door het virus, waardoor de finish hem niet wordt gegund. Ter gelegenheid van zijn overlijden en als herinnering aan een kei van een Boxtelaar verschijnt in november een speciale uitgave, met daarin zijn laatste pennenvrucht.

Ook al is Hans niet meer onder ons, zijn werk blijft voortbestaan....

Ten faveure van allen, die de geschiedenis van Boxtel een warm hart toedragen. Ik ben mij dan ook bewust dat ik namens vele Boxtelaren spreek, wanneer ik namens hen, Hans buitengewoon dank zeg voor wat hij voor ons betekende en nog steeds betekent. Met Hans zijn wij van mening dat de dood niet het absolute einde is. Daarom zeggen wij, vol vertrouwen, naast dank vooral ook: Hans.... A Dieu....

Dankbare herinnering aan

Hans de Visser Johan Joseph Emmanuel Marie

Minderbroeder-kapucijn

Geboren te Rossum (Gld) op 7 juli 1941,
sinds 1962 kapucijn (Elmar) en in 1970 tot priester gewijd.
Pastor in de Binnenstadparochie te Tilburg 1971-1978,
pastor in de Annaparochie te Breda 1978-1985.
Gardiaan te Velp van 1985-1993.
Wonend in Babberich en
pastor te Herwen en Aerdt 1993-1999.
Gardiaan te Tilburg van 1999-2005.
Wonend in Den Bosch vanaf 2005 en
pastor-assistent te Boxtel van 2006-2020.
Vanaf 2016 woonde hij in Boxtel in de Molenhof.
Overleden in Den Bosch ten gevolge van
het coronavirus op 25 maart 2020
en begraven op 31 maart 2020 in Boxtel
nabij de Sint Petrusbasiliek.

Hans was een actief mens, vervulde veel taken en had een brede belangstelling. Zijn grootste hobby was zijn passie voor geschiedenis en voor historisch-religieus erfgoed. Met ongekeerde accuratesse en doorzettingsvermogen ploos hij de genealogie van de familie De Visser uit en schreef er meerdere boeken over. En ook de historie van Boxtel interesseerde hem hevig, de stad van zijn wortels. "Een heerlijkheid tussen twee heren ca 1000 - 1652" is wel zijn meest uitvoerige boek over Boxtel.

Daarnaast was hij twaalf jaar lid van het provinciebestuur van de kapucijnen, lid van de Financiële Commissie en in de Kunstcommissie was hij betrokken bij het veiligstellen van veel kunstvoorwerpen. Hij was assistent van de archivaris en zes jaar lid van het bestuur van de Franciscaanse Samenwerking.

Hans was een vriendelijke medebroeder, trouw aan zijn familie en zijn Orde. Hij werd op handen gedragen door velen in Boxtel vooral door de Heemkundekring en het Gilde. Hij had een grote werkkraft, was een gedreven man in al zijn bezigheden. Soms was hij te enthousiast en doelgericht waardoor hij minder flexibel kon zijn. Wij danken Hans hartelijk voor zijn grote inzet op veel terreinen. Dat hij mag rusten in vrede.

Hartelijk danken wij allen die met Hans hebben meegeleefd tijdens zijn kostbare leven, bij zijn sterven en bij de herdenkingsviering. U wensen wij vrede en alle goeds.

Medebroeders en Familie

Esch, de Glimlach van Brabant (deel 3)

Door Theo van Dooren

In middeleeuwse akten uit 712 en 774 worden in Esch gelegen goederen geschonken aan missionaris Sint Willibrord en aan de abdij van Echternach. Daaruit blijkt dat het christendom in Esch in die tijd al voet aan de grond moet hebben gekregen. Waarschijnlijk bestond er toen al een kerk. Het is zeer waarschijnlijk dat de eerste kerk in Esch op de plek van de huidige kerk, centraal in het dorp, heeft gestaan.

Hoeveel kerken er in Esch zijn gebouwd en wanneer is niet bekend en we kunnen alleen maar gissen wat voor mensen en bewoning er was tussen de Romeinse tijd (200 na Chr.) en het schriftelijke gegeven dat er in 1270 een pastoor was in Esch. De kerstening door Sint Willibrord rond 700 is een ander gegeven en verschillende bronnen geven een verband met de abdij van Echternach, waar Willibrord zijn zetel had. De eerste kerk zal zeker een heel bescheiden, eenvoudige ruimte zijn geweest. De oudst bekende tekening is van de landmeter Hendrik Verhees, gemaakt in 1787. Daarop staat de

huidige toren met een stompere spits, een aangebouwd raadhuisje, een middendeel en een later aangebouwd priesterkoor. Het eerste doopboek is uit 1597. Er werd zeker eerder gedoopt, maar deze dopen werden niet op schrift gesteld. De oude gotische kerktoren uit 1450 is het enige tastbare teken van een eerder gebouwde kerk.

Toen Frederik Hendrik in 1629 's-Hertogenbosch innam, braken er voor de katholieken in Brabant moeilijke tijden aan. Hun godsdienst werd verboden en alleen oogluikend toegestaan. Dit duurt tot ongeveer 1800, tot na de Franse revolutie. Katholieken mogen dan weer hun religie belijden. De kerkgebouwen zijn intussen in staat van verval, aangezien ze meer dan 165 jaar slechts werden gebruikt door de weinige gereformeerden. Tot 1940 was Esch bijna volledig katholiek. Eeuwenlang woonden er slechts ongeveer 300 mensen, was er weinig welvaart en vaak veel armoede. Wel werd in die periode gekerkt in schuurkerken die op andere plaatsen waren opgetrokken. In 1853 wordt de kerkelijke hiërarchie hersteld en mogen de katholieken weer eigen kerken bouwen voor hun erediensten. Omdat ook de Essche kerk in verval is geraakt, liet Pastoor Piggen (1805-1871) architect H. Tulder een fraai ingerichte nieuwe kerk bouwen. Deze kerk kwam pal achter de oude toren, met de hoofdingang via de toren. Tulder maakte ook het ontwerp voor het nieuwe Essche gemeentehuis.

In 1925 woonden er ongeveer 700 mensen in Esch en werd de kerk te klein. Pastoor van Duren (1865-1942) liet architect J. van Groenendaal de huidige kerk ontwerpen en de te kleine oude kerk werd afgebroken. In 1927 werd de huidige kerk opgeleverd. Verschillende beelden, de kruiswegstaties en twee glas-in-loodramen gaan mee naar de nieuwe kerk. De oude kerktoren wordt wederom gehandhaafd, en Willibrordus blijft als patroonheilige aan de kerk verbonden. In 1990 onderging de kerk een grondige restauratie. Met de financiële steun van het bisdom en de lokale bevolking was het mogelijk dat de kerk haar prestige terugkreeg. Maar sinds 1 januari 2015 is de Sint Willibrorduskerk geen parochiekerk meer.

Boxtelse Redoutes

Door Ruud van Nooijen

Hetgeen vooraf ging aan de Boxtelse redoutes

Als in 1813 **Napoleon Bonaparte** bij Leipzig in eerste instantie is verslagen, wordt een jaar later te Wenen vergaderd (Wener Congres) over nieuwe machtsverhoudingen in Europa, waaronder nieuwe grenzen. In ons land denken enige mannen na, over hoe het verder moet met het land. Men is – niet ten onrechte – bang dat ons land zal worden ingepalmd door een buitenlandse macht. **Van Hogendorp** polst voormalige leden van volksvertegenwoordiging en regering uit de tijd van de Bataafse Republiek, doch de patriotten van weleer zijn weinig strijdbaar meer en achten het tijdstip te prematuur om reeds over de toekomst van het land te spreken. Men heeft er nog te weinig vertrouwen in dat Napoleon ècht is verslagen. Reden voor Van Hogendorp om contact te zoeken met de zoon van laatste stadhouder **Willem V**. Deze komt en begint eind 1813 als **soeverein vorst Willem**, kort nadien als **koning Willem I**, bekleed met bijna onbeperkte macht. Napoleon, aanvankelijk verbannen naar Elba, ziet kans te ontsnappen, krijgt opnieuw een groot leger achter zich en wordt pas bij **Waterloo**, juni 1815, definitief verslagen en opnieuw verbannen, nu naar Sint-Helena, waar hij zal sterven.

De Europese grootmachten besluiten in Wenen dat eventuele toekomstige agressie door Frankrijk zoveel mogelijk moet worden beteugeld door een robuuste staat aan de noordzijde. Aldus worden het gebied van de voormalige **Bataafse Republiek** en dat van de **Oostenrijkse Nederlanden** (België) samengevoegd tot het **Verenigd Koninkrijk der Nederlanden**. Dat er medio februari 1839 in Boxtel en omgeving een groot aantal redoutes (veldversterkingen) wordt opgeworpen heeft alles te maken met het feit dat het verbond tussen België en Nederland instabiel blijkt: het komt, augustus 1830, tot een scheiding. De Boxtelse redoutes verschijnen in beeld op een moment dat koning Willem I zelf al alle hoop op een terugkeer van België naar de Nederlandse moederschoot' uiteindelijk heeft laten varen. Het is op dat moment de Belgische koning **Leopold** die zeer dwars ligt. Hij beseft Limburg en Luxemburg aan

Nederland kwijt te raken bij het laatste voorstel voor het **Verdrag van Londen**. Reden waarom zijn gedrag aan Nederlandse zijde doet vrezen voor een Belgische inval. Leopold moet dwingend tot de orde worden geroepen voordat hij uiteindelijk bereid is de voorwaarden te accepteren. Zodoende kan eindelijk, na negen jaar onenigheid, op 19 april 1839 te Londen een verdrag worden getekend, ook wel het **Verdrag der 24 Artikelen** genoemd, hoewel de eindversie er 26 telt. Nadien wordt nog het Verdrag van Maastricht (8 augustus 1843) gesloten ter regeling van de grenzen tussen beide landen.

Periode 1830-1839

Medio augustus 1830 slaat in het zuidelijke deel van ons land de vlam in de pan: het zuidelijke deel scheidt zich af. Koning Willem I kan niet onmiddellijk adequaat reageren omdat zijn leger wordt gedecimeerd. Pas augustus 1831 is zijn militaire kracht groot genoeg om een **Tiendaagse Veldtocht** onder opperbevel van zijn zoon, **kroonprins Willem** tegen België te ondernemen. De grootmachten zijn intussen van mening dat Frankrijk niet langer een bedreiging vormt, stemmen in met een scheiding en staan toe dat een fors Frans (!) leger Willem I dwingt zijn armee uit België terug te roepen. In Londen begint kort nadien overleg over een vredesregeling, dat zich gedurende 9 jaar voortsleept. Aanvankelijk is het Willem I die een regeling blokkeert. Gedurende die jaren verblijft het veldleger in Noord-Brabant. Vestingsteden hebben weliswaar kazernes, doch zijn niet berekend op deze grote aantallen. Veel onderdelen komen zo terecht in kleinere stadjes en dorpen om daar in gevorderde panden te worden ondergebracht, of ingekwartierd bij burgers die daarvoor een vergoeding ontvangen. Daarnaast verrijzen 2 grote leger(tenten) kampen, een bij Rijen (**Molenheide / De Vijf Eiken**), het andere bij Oirschot (**Oostelbeerse Heide**). Elk kamp

biedt plaats aan ruim 10.000 militairen, hun paarden en uitrusting. Anno 2021 zij daar nog sporen van terug te vinden in het terrein! Medio 2016 wordt aandacht – o.a. tentoonstelling en een boek – besteed aan Kamp Oirschot door heemkundekringen **De Heerijkheid Oirschot**, **Den Beerschen Aard** en **De Hooge Dorpen**. Ook **Stichting Kapittel van Oirschot** en **Museum De Vier Quartieren** doen mee. Momenteel besteedt **Heemkring Molenheide** (o.a. Rijden) aandacht aan het kamp bij Rijen.

Kroonprins Willem, de latere koning Willem II in zijn jonge jaren

Boxtel en omgeving

Ook Boxtel krijgt zijn deel te verwerken. Met een gemiddeld aantal inwoners van 3.600 in die jaren, zijn er per jaar zo'n 1.000 militairen alsmede 500 paarden ondergebracht. Zelfs het hoofdkwartier van de 2^e Divisie is er gedurende een aantal jaren gevestigd. Commandant is de luitenant-generaal **hertog Karel Bernhard van Saksen-Weimar-Eisenach** (1792-1862), getrouwd met een jongere zus van de vrouw van de koning van Engeland en gelieerd aan het Nederlandse koningshuis. Zijn gezin woont in een gehuurd pand: het nog bestaande herenhuis Clarissenstraat nr. 22. Bij de hertog worden luisterrijke soirees gehouden, die beginnen met een bal om 19.00 uur, gevolgd door een souper om 23.00 uur, waarna het feest wordt voortgezet tot in de kleine uurtjes.... De opperbevelhebber, kroonprins **Willem** (latere koning **Willem II**) is hier meermalen te gast. Ook zijn neef, de latere tsaar van Rusland is er geweest. Het algemeen hoofdkwartier van opperbevelhebber de kroonprins is eveneens een periode in Boxtel gevestigd (december 1833). In Boxtel en omgeving is veel heide aanwezig waar geoefend kan worden. Op de **Kemspche Heide** (Kampina) wordt door de artillerie schietoefenin-

gen gehouden (**Kogelvangersven**).

Aan de Tiendaagse Veldtocht nemen vanuit Boxtel en omgeving ook enige officieren deel: de pasbenoemde tweede luitenant der Koninklijke Marechaussee **Adam Keijzer**, die enige jaren ervoor nog als wachtmeester commandant was van de **Brigade Koninklijke Marechaussee Boxtel**, dan nog gevestigd in de Rechterstraat; kapitein der infanterie **Ludwig George von Hartitzsch**, dan nog woonachtig in 's-Hertogenbosch, doch vanaf 1842 woonachtig op **Stapelen**, later **Landgoed Duinendaal**; kapitein der infanterie **Dulon Evertus Wilhelmi** die nadien op Stapelen zal wonen; tweede luitenant **Jacobus Antony Waleson**, zoon van de technische man in de directie van Brabants eerste papierfabriek te Boxtel (Smalwater/Molenwijk). In Liempde verblijft in herberg **De Drie Zwaantjes** soldaat **Simon Proot**, die in het Belgische Houthalen aan de schouder gewond zal raken door een Belgisch gewerschot.

Binnen een week na afloop van de Tiendaagse Veldtocht komt vanuit Eindhoven het groot reservepark van het leger aan. Daaronder bevindt zich krijgsbuit, waaronder op de weg van Hasselt naar Tongeren op de Belgen veroverde kanonnen, waarvan er enige zijn bedoeld om te worden omgesmolten voor de herinneringskruizen die nadien worden uitgereikt. Door het langdurig verblijf van veel militairen in dorpen en steden ontstaan romances en zelfs huwelijken. In onder meer kerkelijke huwelijks- en doopregisters treffen we daarvan de bewijzen aan. Als vader wordt wel vermeld: **Rotterdamse schutter, Sergeant militien, Sergeant bij de Batterij te velde**, doch soms ook ontbreekt de naam van de vader... Op 22 januari 1837 wordt in de NH-kerk te Boxtel dochter **Ida** gedoopt van de wachtmeester der Koninklijke Marechaussee **Willem Teeuwen**. Hij noemt zijn dochter kennelijk naar de echtgenote van de hertog van Saksen-Weimar-Eisenach: **Ida van Meiningen**. Op 9 april 1834 vindt het huwelijk plaats tussen de dochter van de Boxtelse arts **Baetings** en **A. Voorman**, ontvanger der directe belastingen in het Friese Heeg, thans in Boxtel gelegd als 2^e luitenant bij het 1^e Bataljon van de 2^e Afdeling **Mobiele Vriesche Schutterij**. Medio oktober 1839 trouwt **Maria Catharina Deppen** met de 1^e luitenant **Jan Schnebbelie** van de 7^e Afdeling Infanterie. Haar vader is **Jan Servaas Deppen**, koopman en winkelier, woonachtig in het pand **Zeven Gestar**, gelegen aan

de oostwand van de Markt, naast **Het Hofje**, daar waar thans het hoofdgebouw van het gemeentehuis (1937) staat. Deppen was een tiental jaren eerder betrokken bij de verkoop van bouw materiaal van de afgebroken schuurkerk op de Burgakker.

Linnenfabrikant **P.C. van de Ven**, gevestigd op de Markt, schenkt **zestig linnen hembden** aan de te Boxtel verblijvende **12^e Afdeling Infanterie** van de kolonel **Friedrich Stoecker**. Medio april 1833 is er vraag naar een instructeur voor de hoornblazers. Gegadigden kunnen zich melden bij de majoor **Van Asbeck**, commandant van het Eerste Bataljon van de **Tweede Afdeling Friesen**, dan in Boxtel gekantonneerd. Ieder bataljon heeft zijn stafmuziek(korps), dat tevens regelmatig optreedt voor de inwoners van Boxtel. Veel jongelui horen voor het eerst live muziek, gespeeld door stoere mannen in kleurige uniformen die indruk maken op de meisjes. Dat willen zij ook wel!

Als de militairen in de loop van 1839 uit Boxtel zijn vertrokken, koopt **Pieter Hermanus Velsen** (1815-1884), koopman, eigenaar van de tweede Boxtelse papierfabriek te Kleinder Liempde (windmolen) en grondbezitter in 1840 het pand in de Clarissenstraat waar de commandant 2^e Divisie woonde. Door 9 jaar van hoge defensiekosten balanceert Nederland op de rand van een bankroet. Gevolg is dat er onder meer fors wordt bezuinigd op het leger. Zo verdwijnen veel van de muziekkorpsen, waardoor grote aantallen muzikanten en kapelmeesters (dirigenten) werkeloos worden. In die tijd zien we tevens dat veel civiele harmonieën en fanfares worden opgericht. Zo ook te Boxtel, waar omstreeks 1850 **Muziekgezelschap Oefening en Volharding** het licht ziet. Het staat onder leiding van voormalig militair stafmuzikant **Jean Lurmans** (1811-1886) uit Eindhoven, wiens zoon **Jenneke** aan de Eindhovense Stratumsedijk later een sigarenfabriek zal beginnen. Op dinsdag 10 oktober 1853 brengt **Oefening en Volharding** een serenade ten huize van de nieuw benoemde commissaris (lees maecenas) **Pieter Hermanus Velsen** in diens herenhuis aan de Clarissenstraat nr. 22.

VERDRAG DER XXIV (XXVI) ARTIKELEN

RATIFICEREN VERDRAG
 * Londen, 19 april 1839
 NL: Salomon baron Dedel
 BE: Sylvain van de Weyer
 * contrasigneren mei 1839:
 koning Willem I
 koning Leopold I
 * Londen, 8 juni 1839:
 uitwisselen bekrachtigde akten

Bewaard gebleven redoutes

Uit de hiervoor besproken periode herinneren in Boxtel nog een drietal redoutes: één in park Molenwijk, in de volksmond **De Heksenberg** geheten, de grootste redoute met een hoogte van vijf meter, voorzien van 5 kanonnen, op het terrein van de voormalige eerste Brabantse papierfabriek; één op particulier terrein aan de Esschebaan en één in het terrein aan de Konijnhooldsreef, medio 2012 teruggebracht op het perceel **Konijnenberg**, een project van **Heemkunde Boxtel** en **Water-schap de Dommel**.

Kaartje met alle Boxtelse redoutes

Kort voordat alle militairen Boxtel verlaten, maakt de 1e luitenant **Beijerinck** van de Generale Staf op 19 september 1839 in opdracht van de luitenant-generaal de Hertog van Saksen-Weimar-Eisenach een – bewaard gebleven (**Stichting Menno van Coehoorn**) – kaartje van alle Boxtelse redoutes. Hierop zijn onder meer de schootsrichtingen ingetekend.

Kaartje van de luitenant Beijerinck met daarop alle Boxtelse redoutes

Wie meer wil weten over genoemd tijdvak of over de persoon van **Adam Keijzer**: zie op website www.heemkundeboxtel.nl de artikelen van mijn hand:

- **Boxtel en Brabant ten tijde van de afscheiding van België 1830-1839**
- **ADAM KEIJZER (1785-1859) van kanonnier tot kapitein**

Het verleden gevangen in een handvol aforismen

Door Henk van Beers

Van huis uit is een aforisme een korte, bondige uitspraak, een citaat dat een brug probeert te slaan tussen cabaretier en filosoof. Een tikkeltje geestig, humoristisch zo u wil, en op de keeper beschouwd kun je er ook wat van meenemen. Dichters en denkers spreken dan ook van een gedachte verpakt in cadeaupapier. Hoe dan ook, elk aforisme, elk citaat, nodigt uit tot een glimlach en een kritische beschouwing. Mag ik u eens uitnodigen kennis te nemen van de volgende gedachtenspinsels. Aan u te bepalen of ze een luchtige kern met pit bezitten.

'Als Beethoven op 22-jarige leeftijd om het leven gekomen was bij een vliegtuigcrash, dan zou de geschiedenis van de muziek er heel anders uitgezien hebben; evenals die van de luchtvaart.' (Stoppard)

'Zij die het verleden van hun eigen volk niet kennen, zijn als kinderen uit de grote stad, die denken dat chocolademelk komt van bruine koeien.' (H)

'Het verleden wordt geschreven in een soort inkt, die bestaat uit vloeibare vooroordelen.' (Twain)

'Elk verleden kent drie kanten, de jouwe, de mijne en de waarheid.' (Trepper)

'Het verleden is als een tuinhark, een nuttig instrument, maar als je het laat slingeren en je trapt erop, kun je haar keihard in je gezicht krijgen.' (Roberts)

'Het verleden is een school waarin men zich zelden houdt aan het lesrooster.' (Palme)

'Het verleden is het verhaal van een aap die met lucifers speelt op een benzinetank.' (Ormslag)

'In onze tijd produceert één zak kruidenierswaren, twee zakken afval.' (Orban)

'Je kunt de loop van het verleden niet veranderen door portretten ondersteboven te hangen.' (Nehru)

'Alles is betrekkelijk' sprak de statisticus toen hij beweerde dat het bloedigste ogenblik van de wereldgeschiedenis was toen Kain Abel ontmoette. Toen stierf in één klap de helft van de mannelijke jeugd op aarde.' (naar Hohenemser)

'Het verleden wordt geschreven door de overwinnaars.' (Haley)

Standbeeld: 'Stukje bevroren verleden.' (Guinness)

'Soms is het verleden te mooi om niet waar te zijn.' (Bourbon)

'Niets maakt zo oud als kinderen die in geschiedenisboekjes leren, wat u nog in de krant hebt gelezen.'

'Kinderen die een onvoldoende scoren voor geschiedenis, beleven later het meest plezier aan Amerikaanse series op tееvee.'

'De wereld meet met twee maten. Socrates ging de geschiedenis in met de uitspraak: 'Ik weet alleen, dat ik niets weet...'. Toen mijn dochter tijdens het examen hetzelfde zei, zakte ze.' (Anonymus)

'Zou Laurens Janszoon Coster de boekdrukkunst hebben uitgevonden, als hij had geweten hoe sommige kranten elke dag het nieuws verslaan?' (H.)

Laurens Janszoon Coster, Haarlem

't Mannengasthuis in Esch

Door Nettie van de Langenberg-Scheepers

Met veel interesse heb ik, in de nieuwsbrief van maart 2021, het artikel van Hanneke van der Eerden gelezen over 't Gasthuys van Juffrouw Magdalena van der Stappen. Dit bracht mij op het idee om in deze nieuwsbrief iets te schrijven over het Mannengasthuis van Esch. Dit voormalige oude Mannengasthuis is een van de zes Rijksmonumenten die Esch rijk is.

Het archief van het Mannengasthuis bevat een kleine twee honderd charters, waarvan het oudste teruggaat tot 1328. Het zijn voornamelijk transportakten van land en renten, die hoofdzakelijk in Liempde, Boxtel en Esch liggen. Deze goederen zijn eigendom van het geslacht Roetart en worden via Yda Roetaert, die gehuwd is met Maarten van Elmpt, tenslotte eigendom van het Mannengasthuis in Esch. Yda en Maarten van Elmpt zouden afkomstig zijn uit Liempde, maar in 1491 wonen ze in Den Bosch. Maarten moet vishandelaar geweest zijn, want in 1478 'heeft hem afgeseegt des ambachs van den viscoeperen in Den Bosch'. In september 1485 koopt Maarten van Elmpt van Herman, zoon van wijlen Bartholomeus die Momber, het vruchtgebruik van een huis, erf en hof gelegen in de parochie van Esch. Eerder is Elisabeth van der Strijpt, weduwe van Herman Spelmakers, eigenaar van dit huis. Haar erfgenamen doen afstand van hun eigendomsrechten, waarmee Van Elmpt eigenaar wordt. Dit pand wordt in 1492 het Mannengasthuis.

De geschiedenis van het gebouw van de 'gasthuismannen' gaat echter verder terug dan het jaar 1492. In het hertogelijk cijnsboek van 1340 wordt het pand de Emerhorst of Nemerhorst genoemd, gelegen aan de Emer of Nemer, nu de Essche Stroom. De oudst bekende eigenaar van dit hertogelijk cijnsgoed is Henric

van Haaren, die dan zes stuivers per jaar moet betalen voor dit goed. Zijn dochter Jutta trouwt met Herman van de Ackeren (Aker) van Eijsghe. Het voert in het kader van deze bijdrage te ver om alle volgende eigenaars de revue te laten passeren, maar we keren terug naar Maarten en zijn vrouw Yda. Op zes maart 1491 laten zij testamentair vastleggen dat het hun uiterste wil is om in Esch een huis te stichten voor zes oude mannen, en voor een vrouw die hen als maagd dienen zal. Hiervoor stellen ze regels vast en legateren zij goederen. Op 11 juli 1492 stelt Maarten van Elmpt, inmiddels weduwnaar, het regelement definitief vast en gaat over tot het aanstellen van drie provisorsen of bestuurders, te weten Henrick Pelgrom, Willem Luijnicx en Lambrecht Paulsen. Dit provisorschap moet in lengte van jaren uitgeoefend worden door de oudste erfgenamen van dit drietal. In 1721 blijkt echter, net als in Boxtel, dat predikant Abraham Hoos bepaalt dat er naast vier Roomsgezinden ook twee gereformeerde mannen in het 'Manhuys' zullen wonen. Naast de provisorsen worden ook drie personen aangesteld als 'dagelijks bestuur', de prior van de Kruisbroeders te 's-Hertogenbosch, de pastoor van Esch en een Heilige Geestmeester van Esch.

Aanvankelijk wordt het pand bewoont door drie mannen uit het geslacht Roetaert en drie uit het geslacht van Elmpt. Uit het 'Stamboek der gasthuismannen' en het Rechdelijk archief van Esch blijkt dat in de loop der tijd ook andere oude mannen zijn toegelaten. In 1651 verdient de huishoudster een jaargeld van 13 gulden en een paar schoenen. Daarnaast krijgt zij 'eene partje van den lijnwaet dat men int Manhuijs maeckt'. De mannen moeten dus werken voor de kost! Zij bewerken een stuk land bij het huis en verrichten werkzaamheden in het dorp en op de boerderij van de Armezorg op het Witven.

De laatste provisor is mr. P.F. van Cooth, griffier van de Staten van Noord-Brabant. Hij draagt het provisorschap op 21 september 1891 met de rechten en plichten over aan de gemeente Esch. Hierdoor komt er een einde aan een vier eeuwen oude traditie. De laatste gasthuisman in 1953 is Janus Vorstenbosch, de laatste huishoudster Mieke van Lierop. Voor haar zwaait de bekende Betje Batens de scepter in het Essche gasthuis. Na hun vertrek huren Antoon Vugs en zijn vrouw Riet van Rooij het gebouw, eerst van de gemeente Esch, later van de gemeente Haaren. Toen zij het pand niet meer bewoonden ging de gemeente Haaren over tot verkoopt van dit onroerend goed. Op dinsdag 31 juli 2007 wordt, tijdens

de raadsvergadering van de gemeente Haaren, bekend gemaakt dat het Mannengasthuis verkocht is voor een bedrag van 750.000 euro aan Bruno van der Voort en Zohra Badrou. Zij nemen het pand grondig onder handen en tijdens de verbouwing blijkt dat de onderste laag van de fundamenteen gebouwd is in de 16de eeuw. Vermoedelijk heeft in eerste instantie een houten beschoeiing op deze fundamenteen gestaan. Het zou kunnen betekenen dat de grondvorm nog origineel is. Ook treft men bij de verbouwing een inpandige waterput aan, die in 1803 tijdens een renovatie van het pand aangebracht is. Begin dit jaar verkoopt Zohra Badrou het Mannengasthuis aan de familie Van de Ven, die het oude historische pand momenteel bewonen.

Lindenlust

Door Hanneke van der Eerden

Momenteel wordt er hard gewerkt aan het nieuwbouwplan Langen Linden op het terrein tussen de Bosscheweg en de Poolsestraat. Het terrein kent een interessante geschiedenis.

Jan Hendrik Langen bezit veel grond op Selissen, onder andere langs de Bosscheweg. Hierop bouwt de familie Langen rond 1877 een nieuw landgoed. Het krijgt de naam Huize Lindenlust. Ze laten bij de villa een prachtige landschapstuin aanleggen, met drie heuvels en een vijver, en vijftwintig lindenbomen. Dat verklaart de naam Lindenlust. Aan de achterzijde van het landgoed aan de Poolsestraat worden nog een koetshuis en paardenstallen gebouwd. Op de gevelsteen van de villa staan de namen van de kinderen Johan en Maria Langen. De weduwe Langen-Peters verkoopt de villa aan Maria Phaf-Van Dijk. Daarna wordt de familie Dieleman de volgende eigenaar. Om plaats te maken voor de aanleg van een park bij het verpleegtehuis, wordt de villa in 1968 afgebroken.

Voor het huis afgebroken wordt, heeft de villa tussen 1926 en 1966 een andere bestemming. De Bond van

Groote Gezinnen uit Amsterdam, de latere Stichting Katholieke Kinderuitzending uit Haarlem, koopt rond 1925 het landgoed aan. De naam Huize Lindenlust wordt gewijzigd in 'Vacantie- en Rustoord Sint Antonius.' Zwakke kinderen uit de grote steden in het westen van het land, de 'bleekneusjes', worden tijdelijk in het vakantiekoloniehuis ondergebracht. Het gaat meestal om kinderen uit grote katholieke gezinnen. Ze moeten door goed eten en veel buitenlucht in zes weken flink aansterken. Deze kinderen zijn veel te mager en hebben vaak aandoeningen als astma of bronchitis.

Zomer en winter is het koloniehuis geopend. Elke zes weken komen een 60-tal kinderen met de trein naar Boxtel. Aanvankelijk worden de kinderen opgevangen in de villa, maar in 1934 wordt flink geïnvesteerd in een nieuw koloniehuis. Het is een ontwerp van de Amsterdamse architect Koot en gebouwd door de Boxtelse

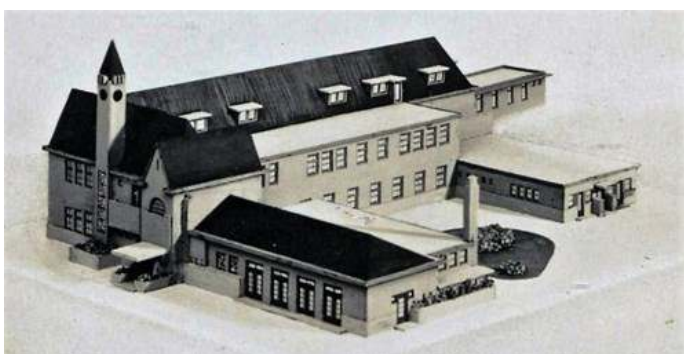
aannemer Van de Laar. Bij het hoofdgebouw komt ook een kapel. Tegelijk worden langs de Bosscheweg, ook naar ontwerp van Koot, twee vrijstaande woonhuizen gebouwd. De villa blijft in gebruik als speelhuis voor de kinderen, tot 1939 wanneer tuinman Barten er met zijn gezin komt wonen. Hun hier geboren zoon krijgt de naam Ton, naar de patroonheilige van het koloniehuis. Het door lekenzusters en artsen bediende koloniehuis Sint Antonius blijft tot 1966 als zodanig in gebruik.

Dan breekt de oorlog uit, en de laatste kinderen en hun verzorgsters kunnen nog net een goed heenkomen vinden. De villa wordt deels door de Duitsers gevorderd en op het terrein wonen zowel Joodse onderduikers als NSB'ers. Na de Duitsers komen de Engelsen, en vervolgens vinden de Royal Engineers hier onderdak. Zij herstellen het door oorlogsgeweld zwaargehavende Bostelse station en spooreplacement. Na de bevrijding van het zuiden vordert het Militair Gezag het koloniehuis om er kinderen van gevangengenomen NSB'ers en SS'ers te huisvesten. Pas in 1947 zijn de bleekneusjes weer welkom. Zowel jongens als meisjes worden naar Bostel gestuurd. De kinderen krijgen elke morgen levertraan en een beker warme melk mét vel. Ze slapen met twaalfen op een zaal en voor het slapen gaan leest de zuster nog een verhaaltje voor. Voor het middagslaapje worden de kinderen dagelijks anderhalf uur naar hun bed gestuurd. Er wordt volop buiten gespeeld en ze ondernemen veel wandelingen in de bossen van Sparrenrijk. De een herinnert zich deze tijd als zes geweldige weken, de ander spreekt jaren later nog over een jeugdtrauma.

Schrijver Boudewijn Büch (1948-2002) verblijft volgens eigen zeggen in 1959 in Sint Antonius in Bostel en hij gebruikt zijn ervaringen en gebeurtenissen in de roman *Het Dolhuis*. Mogelijk gaat de fantasierijke schrijver hier met ons aan de haal, want uit niets blijkt dat Büch hier geweest is. Zelfs op namenlijsten van het kindervakantieoord komt zijn naam niet voor.

In 1966 vertrekken de laatste kinderen en het jaar daarop wordt het complex verkocht aan de Sint-Martinus Stichting, die de naam Sint Antonius weer vervangt door Lindenlust. Ze brengen er een verpleegtehuis voor langdurig zieken in onder. De eerste groep patiënten bestaat merendeels uit gerepatrieerde mensen uit Indonesië. Later, in 2011, biedt Zorggroep Elde er onder de naam Zorghuis Sefkat gespecialiseerde zorg aan Marokkaanse en Turkse ouderen.

Het gebouw van Lindenlust heeft architectuur- en cultuurhistorische waarde en geldt als voorbeeld van een in het Interbellum gerealiseerd rooms-katholiek instellingsgebouw. Het terrein wordt nu ontwikkeld en er komen 72 nieuwe 'nul op de meter' woningen in jaren 30-architectuur. De zorghuisbebouwing uit het eind van de vorige eeuw is inmiddels geamoveerd en in de voormalige tuin is flink ruimte gemaakt. De twee vrijstaande woningen en de voorgevel van het koloniehuis blijven gehandhaafd. Het nieuwbouwplan krijgt de naam *Langen Linden*, een combinatie van eerste bewoner *Langen* en de naam *Lindenlust*.

©2021 Dura Vermeer

Glasvenseweg

Misleidende toponiemen weerspiegeld in straatnamen, deel 1

Door Wim Veekens

In de komende afleveringen van de Nieuwsbrief wil ik graag aandacht besteden aan een aantal toponiemen uit het uitgebreide Boxtelse toponiemenbestand (inclusief voormalig Boxtels Gemonde). Deze toponiemen of veldnamen zijn niet helemaal wat ze lijken te zijn!

De eerste te bespreken 'vervormde' naam is **Glasvenseweg**. De naam van deze onder de buurtschap Roond voorkomende straat, gelegen tussen de straat Roond en Kerkpad, is in december 1980 ingevoerd. Glasven is een verschrijving van Vlasven, hetgeen verderop blijkt uit de vindplaatsen met de vormen van (Groot en Klein) Vlasven.

Voordat ik een aantal oude vermeldingen met de namen Glasven en Vlasven geef, sta ik even stil bij het begrip 'ven'. In het heidelandschap van Boxtel en omgeving kwamen vennen veelvuldig voor. Een groot aantal van deze heideplassen is verdwenen door uitdroging en opvulling met zware vegetatiebegroeiing. Vennen konden door de natuur gevormde plassen zijn, ontstaan door bodemzinkingen met een ondoordringbare laag. Ze konden ook ontstaan door menselijke activiteiten, zoals het steken van leem of turf. Heidevennen hadden verschillende functies, bijvoorbeeld drinkplaats voor het gehoede vee dat op de heide graasde, een plek waar vlas geroot werd en een wasplaats voor schapen en hun wol. Vennen werden ook nog gebruikt voor het kweken van bloedzuigers, dit voor medicinale doeleinden. Uitgemoerde of uitgeveende vennen konden als visvijver dienst doen: '... dat er in de heijden of gemeentens gronden onder Boxtel onderscheijden (= diverse) uitgemoerde Vennen gevonden worden, in de welke een ieder ten allen tijden na willekeur en met zodanig getuig en netten als hij verkiest te visschen' (1804). Uitgedroogde vennen werden meer dan eens gebruikt als hooiland, dat later weer in bouwland kon worden omgezet.

Vermeldingen of attestaties met Groot en Klein Glasven: *Gr[oot] Glas V[en], Kl[ein] Glas V[en]*, 1838;

Vlasven, Groot en Klein HtANB ca. 1836-1843

G^f Glasven, Kl. Glasven, 1865; Gr. Glasven, Kl. Glasven, 1867 en 1895; Groot Glasven, Klein Glasven, 1987; Gr Glasven, Kl Glasven, 1990.

Glasvenseweg. Foto: Ruud van Nooijen

Ik heb tot nu toe maar twee schrijvers kunnen vinden die zich kort over de naam Glasven hebben uitgelaten. Meijs merkt op dat voor de naam Glasvenseweg 'het niet duidelijk [is] of hier ooit een ven is gesitueerd met de naam 'Glasven'.' Historisch geograaf Thiadens vraagt zich af of harsrijk kienhout (= uit het veen opgedolven fossiel hout) de naam gaf aan het (Groot en Klein) Glasven. Hij gaat hierbij uit van het Oud-hoogduitse woord glas 'hars'.

Vermeldingen met Groot en Klein Vlasven.

Koneinbergsch of Groot Vlasven, 1832; Kattelaarsput of Klein Vlasven, 1832; Gr. Vlas Ven, Kl. Vlas Ven, ca.1836-ca.1843; Koneinbergsven of Groot Vlasven, 1840; Kattelaars Put of Klein Vlasven, 1840; Ansems en Groot en Klein Vlasven ter plaatse de Kampinasche heide, 1885; Konijnenvan of Groot Vlas Ven, 1915.

Het is niet geheel uit te sluiten dat *Vlasven* een dubbelnaam is, een tautologische naam. Het eerste naamdeel zou dan *vlaas* kunnen zijn: 'stilstaande plas in bos en hei' (Schönfeld). Deze definitie van *vlaas* is nagenoeg hetzelfde als die van *ven*: 'naam voor kleine meertjes, ook wel droge kommen, in de heide' (Van Dale, p.4226). Ik vermoed dat Vlasven eerder duidt op een ven waar

glas groot werd, dan naar een ven waarvan de naam bestaat uit twee elementen die (nagenoeg) dezelfde betekenis hebben. Vlasven onder de Roond is, wat de betekenis betreft, hetzelfde als Rootven dat onder de herdgang Selissen-Hal (-Heult) lag. Een paar oude vermeldingen van Rootven:

Den heuvel tegen t'Root Ven, Halderheijde, 1698; Iodt [moer] in het root ven, in de gemeijnte van Halderheijde en Zelisse, 1725.

Een rootven is hetzelfde als een vlasven. Het eerste deel, *root*, heeft niets uit te staan met *root* of *rode* in de betekenis 'ontginning'. *Root* hoort hier bij het werkwoord *rotten*, ook: *rootten*: 'doen rotten, gezegd van vlas en hennep'. Het *rotten* (laten rotten) van de vlasstengels was een stinkende bezigheid. Daarom werd dit werk, als het enigszins kon, buiten het dorp of buurt

verricht. Hoe het vlasrotten in de Meierij in zijn werking, wordt beschreven door Van Iterson:

'Na het repelen (= het vlas ontdoen van de zaaddozen) schift men het vlas enigszins naar de lengte en bindt het, niet te vast, in kleine bossen en deze gaan groen in de 'rot'. Tot het 'rotten' (rooten) dient meestal een of andere sloot, bij voorkeur een, onder elzenhout gelegen, omdat elzenhout gezegd wordt gunstig te werken op de kleur van het vlas. Enkele malen komen rotkuilen voor en dikwijls brengen landbouwers hun vlas naar de als goed bekende rotplaats bij vrienden, als in hunne buurt geen of slecht water (bv. ijzerhoudend) is. Daar gewoonlijk de diepte der rotplaats onder water te gering is om het vlas regtop te zetten, wordt dit zoveel mogelijk schuins daarin gelegd, met den top naar bo-

Glasven, Groot en Klein HANB 1867 en 1895

ven. Men bedekt het vlas in de kuil met staken (liefst elzen), werpt daarop modder of zoden en laat het vlas 7-12 dagen in de 'rot', welke tijd echter afhangt van den uitslag van een door de landbouwer gedurig herhaald onderzoek naar de vordering der rotting, die eer wat bekort dan te lang moet worden. Daarna worden de bundels overeind gezet, dicht bij de rotplaats, op korten gras- of klaverstoppel. Als het vlas eenigszins uitgelekt is, dan worden de banden los gemaakt en het vlas in dunne lagen over het (nooit te voren bemest) land gespreid om in daauw 'rotting' op de 'sprei' verder te rotten'. Voor de term spreij verwijzen we naar het Liempdse toponiem Vlasspreij, zie Beelen, pagina 150.

Het bovenstaande laat onder meer zien hoe belangrijk het in de naamkunde is over oude(re) vormen van namen te beschikken. Deze vormen liggen immers dicht(er) bij het moment waarop de veldnamen of toponiemen zijn gegeven. Ze zijn daardoor betrouwbaarder voor een (mogelijke) verklaring van de namen.

Glasven, Groot en Klein Kuyper 1865

Voetenschrapers

Door Harrie van den Berg

Afgelopen februari ontving Heemkunde Boxtel van Frans de Boer een door hem geschreven artikel over voetenschrapers. Frans heeft van 1954 tot 1967 in Boxtel gewoond. Onze oudere leden zullen zich wellicht zijn vader Piet de Boer herinneren. Piet de Boer woonde in de Mgr. Wilmerstraat en was van 1976 tot 1985 voorzitter van Heemkunde Boxtel. In het artikel komen voetenschrapers uit Breda, Tilburg, Oirschot en ook Boxtel aan bod. We hebben het artikel op onze website geplaatst. Je kunt het lezen door de volgende link in je browser in te typen <https://heemkundeboxtel.nl/dorpsgeschiedenis/voetenschrapers/> Het is zeer de moeite van het lezen waard.

Voetenschrapers in plaats van deurmatten.

Voet(en)schrapers of schoenschrapers zie je tot in het begin van de 20^e eeuw bij veel voor- en achterdeuren. Ze zijn bedoeld om modder en straatvuil van je schoenen af te schrapen alvorens naar binnen te gaan. Dat is nodig want veel wegen zijn nog onverhard en bij regenachtig weer dus modderig. Bovendien wordt er nog gebruik gemaakt van paardentractie. Dat zorgt voor veel paardenmest op straat, die vaak niet direct wordt opgeruimd. Alle kans dus dat je ergens met vuil aan je schoenzolen aankomt. Een voetenschrapper biedt dan uitkomst. Een voetenschrapper bestaat uit een horizontale strip van giet- of smeedijzer met een scherpe bovenkant. Deze strip wordt dicht bij de deur geplaatst in een nis in de gevel, of op een pen in de grond. Omdat na 1925 steeds meer wegen verhard worden en het paard stilaan wordt verdrongen door de auto, zijn ze niet meer nodig en komen er deurmatten voor in de plaats. In de loop der jaren zijn ze op de meeste plaatsen verwijderd en komen we ze nu nog maar sporadisch tegen.

Inventarisatie Boxtel.

Frans schrijft in zijn artikel dat hij zich uit zijn jeugd in Boxtel twee huizen met voetenschrapers kan herinneren. Dit zijn Clarissenstraat 16 en 37. Omdat ook in Boxtel tot in de 20e eeuw de meeste straten onverhard zijn zullen vele huizen in het verleden voetenschrapers hebben gehad. Van oudsher (1475) is in Boxtel alleen de Rechterstraat verhard. Later in 1742 komt daar het tracé van de Steenweg 's-Hertogenbosch-Luik bij (Bosscheweg, Clarissenstraat, Markt, Kruisstraat, Rechterstraat, Fellenoord, Eindhovenseweg) en in 1865 de Stationsstraat. Voor de rest van de straten duurt het tot ver in de 20e eeuw en soms tot na Wereldoorlog II alvorens ze bestraat worden. Om te kijken of er nog meer

aanwezig zijn heb ik alle straten waarin bebouwing van voor 1925 voorkomt nagelopen en gekeken of er voetenschrapers voorkomen. Bij het zoeken heb ik mij beperkt tot de bebouwde kom en als eis gesteld dat de voetenschrapers vanaf de openbare weg zichtbaar moeten zijn. Behalve de twee in de Clarissenstraat die Frans beschrijft, heb ik maar twee andere kunnen vinden. Dat zijn Oude Kerkstraat 9 en Stationsstraat 45. De voetenschrapers in de Clarissenstraat 16 en 37 en Oude Kerkstraat zijn van gietijzer en geplaatst in een nis in de gevel naast de voordeur. Die in de Stationsstraat 45 is van smeedijzer en is geplaatst in het trapje naar de verhoogde stoep bij de voordeur.

Als iemand nog op een andere plaats een voetenschrapper weet te zitten, dan houd ik mij aanbevolen. Graag een e-mailtje naar havdberg@planet.nl

Clarissenstraat 16

Stationsstraat 45

Oude Kerkstraat 9

Beatrixlaan, Irenelaan en Margrietlaan.

Boxtelse straatnamen die er nooit kwamen.

Door Christ van Eekelen

In 1941 wordt een aantal wegen in het park Molenwijk voorzien van straatnamen. Zo ook de Platanenlaan, een zijstraat van de Leenhoflaan.

Op 6 december 1944 verzoekt de waarnemend burgemeester van Boxtel, mr. W.C.A. Francissen, de Heemkundige studiekering de straatnamen van Boxtel aan een onderzoek te onderwerpen.

In een in 1945 opgemaakt rapport schrijft de commissie, die bestaat uit Dr. C. Hoek, E. Bevers, M. van Erp, J. Groos, J de Koning en P. Dorenbosch, over een groot aantal straatnamen.

Over de Platanenlaan schrijft de commissie het volgende:

“Op Molenwijk werden enige jaren geleden een tweetal wegen van namen voorzien, hetwelk toen geschiedde op verzoek van de plaatselijke politie. De naam Platanenlaan correspondeert echter niet met de beplanting van die laan.

De beplanting van de zogenaamde Platanenlaan bestaat uit:

Een prachtige dubbel rij acaciabomen

Twee kleinere rijen platanen

Eiken en voorts naaldhout en andere houtsoorten.

In elk geval domineert de plataan hier niet. De laan, welke van de Platanenlaan voert in noordelijke richting naar het bos, wordt omzoomd door platanen, eiken en linden en vooral jonge esdoorns. Het is een echt gemengde beplanting en het is dus zeer bezwaarlijk er één boom als naamgever uit te nemen en alles als het ware over één kam te scheren. De eikenlaan is inderdaad met eiken beplant. Beter dan zich bij de te geven namen vast te leggen op een bepaalde boomsoort, hetgeen ook nog moeilijkheden zou opleveren als men de beplanting in de toekomst zou willen wijzigen, acht de commissie het hier het meest geschikt, voor de lanen in het park namen te nemen, die met de boomsoorten geen verband houden.

De commissie stelt voor, aan de lanen van het prachtige park Molenwijk, dat voor de Boxtelse mensen een niet genoeg te waarden bezit vormt als unieke wandel- en verpozingsgelegenheid en dat bovendien gelegenheid biedt tot het beoefenen van verschillende takken van sport, de namen te geven van de drie prinsesjes en deze lanen dus te noemen: Beatrixlaan, Irenelaan en Margrietlaan. De Eikenlaan, welke loopt vanaf de hoofdingang in westelijke richting naar het paviljoen wordt dan genoemd: Beatrixlaan.

De noord - zuid lopende laan, tussen voetbalveld en

hockeyveld te noemen: Irenelaan en de laan, welke thans Platanenlaan heet en die loopt vanaf de ingang aan het einde van de Merheimstraat (huidige Ridder van Cuijkstraat) langs het zwembad, de Margrietlaan”.

De Boxtelse gemeenteraad heeft echter geen gehoor gegeven aan het advies van de Heemkundige studiekering (Heemkunde Boxtel) en heeft de naamgeving bij het oude gelaten.

Er is zelfs nooit een straatnaam naar onze vorige koningin Beatrix genoemd. Wel naar haar ouders en grootouders.

Platanenlaan anno 2021

Eeuwenlang verbond een brug Boxtel en Liempde

De Kasterense brug

Uit het archief van Hans de Visser

Sinds 1 januari 1996 zijn de zelfstandige gemeenten Boxtel en Liempde opgeheven om samen de nieuwe gemeente Boxtel te worden. Vanaf die dag zijn beide dorpsgemeenschappen door één gemeentebestuur met elkaar verbonden. Een argument om beide gemeenten samen te voegen was volgens de commissie Schampers de eeuwenlange hechte band tussen Boxtelaren en Liempdenaren. Het is de vraag, hoe stevig die band was, en tot hoever in het verleden van beide gemeenschappen kan worden teruggegaan om die contacten aan te tonen. Het leenboek van 1312 De oudst-bekende aanwijzing die wijst op onderlinge betrekkingen tussen Boxtelaren en Liempdenaren wordt vermeld in een leenboek van de hertog van Brabant, dat in 1312 werd aangelegd. Daarin staat: Willem, heer van Boxtel, [houdt het leen] zijn stenen huis Stapelen in Boxtel en één molen in Liempde'. In de Middeleeuwen waren invloedrijke heren in onze streken, zoals de hertog van Brabant, grootgrondbezitters geworden. Zij gaven delen van hun bezittingen 'in leen' aan ondergeschikten. De schenker (= de leenheer) en zijn onderdaan (= leenman) verbonden zich aan elkaar. De leenheer bood zijn vazal bescherming van lijf en goed aan, terwijl de ondergeschikte zijn heer onder ede trouw, gehoorzaamheid en dienst zwoer. Nadat Jan van Brabant eind 1312 plechtig als hertog Jan III was bevestigd, verhieven de leenmannen voor hem opnieuw hun leen. Tijdens dit leenverhef legde Willem van Cassel, de hertogelijke administrateur, een boek aan waarin alle lenen met hoeveelheid vaste goederen en leenman werden vermeld. Zodoende kon hij in de toekomst de particuliere uitgaven van de hertog mede bekostigen uit de opbrengsten van die leenverheffen. Aldus weten wij, dat de hertog van Brabant het kasteel Stapelen en de molen bij Kasteren aan heer Willem II van Boxtel (*ca 1262-†ca 1333) in leen had gegeven.

De mededeling dat de Boxtelse heer in 1312 Stapelen en de Kasterense molen in leen hield, is slechts een momentopname. Dankzij een troonswisseling binnen het hertogelijk paleis te Leuven is dit gegeven ons bekend. Natuurlijk had de heer van Boxtel zijn stenen huis en molen al eerder dan 1312 in leen van de Brabantse hertog. Misschien verwierf Willem van Boxtel die goederen al spoedig na zijn heldhaftig optreden bij de slag van Woeringen in 1288, waar hij door hertog Jan I, de grootvader van Jan III, tot ridder was geslagen.

Ook is het aannemelijk te veronderstellen dat de molen te Kasteren al vóór 1288 een Brabants leengoed was. Molens waren zowel bij hertogelijke als regionale heren zeer geliefd. Zij lieten zelf molens bouwen of namen die in zijn geheel of gedeeltelijk in eigendom over, omdat molens voor hen een goede bron van inkomsten waren. Elke heer verpachtte immers de molens in zijn territorium en verplichtte de bevolking, die in de omgeving van een molen woonde, daar hun graan te laten malen. Omdat op 11 november 1231 de hertog van Brabant door koop het graafschap Sint-Oedenrode verwierf van de graaf van Gelre, is deze Kasterense molen misschien al door één van de graven van Gelre er neergezet. Het graafschap Sint-Oedenrode, waaronder vóór 11 november 1231 ook Liempde viel, kreeg de graaf van Gelre in leen van de bisschop van Keulen, nadat in de twaalfde eeuw het geslacht Van Rode, de heren van Sint-Oedenrode, vermoedelijk in mannelijke lijn was uitgestorven. Van private naar openbare weg Hoe belangrijk een goede verbinding zowel vanuit Boxtel als vanuit Liempde naar de Kasterense molen voor de heer van Boxtel en Liempde was, blijkt wel uit een verzoek dat Eugene Maximiliaan, graaf van Hornes en heer van Boxtel en Liempde, vanuit zijn kasteel te Overijse bij Brussel rond 1655 heeft gericht aan de Raad van Staten te 's-Gravenhage. Daarin deelde de graaf aan dit college mee, dat hij voorheen deze Raad had verzocht de weg naar de Kasterense molen voor iedereen te mogen openstellen. Blijkbaar was de Molenweg tot die tijd een private weg. Op last van de Boxtelse heer, die er de eigenaar van was, mochten daarvoor alleen die mensen van deze Molenweg gebruik maken, die naar of van de molen kwamen, of die in de omgeving van de molen woonden. Het was dus geen doorgaande weg. Omdat de Molenweg geheel vernield was en de bijbehorende bruggen zeer bouwvallig waren geworden, was hij van plan weg en bruggen flink te laten opknappen, zodat iedereen ongehinderd daarover zou kunnen lopen of rijden. De Molenweg en de bruggen waren zo kaduuk geworden, omdat sinds de Tachtigjarige Oorlog de slagboom was weggehaald, zodat iedereen met zijn paard en wagen van de Molenweg gebruik maakte. Onder bepaalde voorwaarden wilde de graaf de Molenweg tot een publieke weg omvormen Tolgeld Graaf Eugene wees er de heren van de Raad op, dat hij die vernieling van weg en bruggen in de toekomst kon laten vermin-

deren door over de weg weer een slagboom te plaatsen, zodat hij weer een private weg zou zijn. Maar hij wilde liever de weg voor iedereen open blijven stellen. Aangezien echter de gehele reparatie meer dan 1200 gulden zou gaan kosten en het jaarlijks onderhoud tot 50 gulden kon oplopen, verzocht de heer van Boxtel en Liempde in zijn brief tol te mogen heffen. Hij stelde aan de Raad voor om iedere voerman met kar en één paard één stuiver te laten betalen, voor een wagen met twee paarden twee stuivers enzovoorts. Na advies te hebben ingewonnen stond de Raad de heer van Boxtel en Liempde toe om genoemd tolgeld te vragen aan iedere voerman die met paard en wagen over de Kasterense Molenweg wilde rijden. Wel moest de graaf van Hornes jaarlijks aan de Leen- en Tolkamer te 's-Hertogenbosch een belasting van 5 ponden Bosch payments (= 5 gulden) betalen. Dit schreef de Raad op 13 april 1657 aan de heer van Boxtel en Liempde. Nadat hij dit octrooi per brief op 1 juni 1657 aan de heren leenmannen van de Bossche Leen- en Tolkamer had doorgegeven, kreeg hij op 29 oktober 1657 toestemming het vastgestelde weggeld aan de voerlui te vragen ten dienste van het onderhoud van de Molenweg en de daarbij behorende bruggen. Nadat Molenweg en bruggen waren vernieuwd zal het verkeer op deze weg wel zijn toegenomen. De inwoners van Kasteren en de mensen die hun graan op de Kasterense molen lieten malen, zullen wel van dat tolgeld zijn vrijgesteld. De heer van Boxtel en Liempde, die de molens in Kasteren en Boxtel verpachtte, én zijn pachters zullen steeds wel goede afspraken hebben gemaakt wie tolvrijheid kreeg om zodoende de klandizie tot beide molenaars te behouden. Het blijkt immers dat stipt werd aangegeven wie naar welk van de twee molens zijn graan moest brengen. Uit het volgende voorval blijkt dat grensoverschrijding niet werd getoleerd.

Op 3 februari 1700 stonden drie Boxtelaren, te weten Jacob in 't Velt, Peter de Porter en Anthony Schalex voor de Boxtelse schepenen, Johan van der Braken en Jan van Tuyl. In opdracht van de Boxtelse drossaard, Arent van Duynen, waren de drie mannen voor de Boxtelse schepenbank verschenen om onder ede een getuigenis af te leggen. Zij vertelden, dat zij op 24 december 1699 in de voormiddag aan het dorsen waren in de schuur van een zekere Freys, die te Onrooi woonde. Op zeker moment zagen zij een jongen komen aanlopen. Hij was de zoon van Adriaentje, de weduwe van Willem Ariens, die op Munsel woonde. De jongen droeg een zak op zijn hoofd. In 't Veld stapte naar de jongen toe en vroeg hem, wat hij in die zak had zitten. "Boekweit", was het antwoord. Uit de ondervraging bleek dat de boekweit op de molen te Kasteren was gemalen. Vervolgens stelde In 't Veld de vraag: "Laat het biljet eens zien, dat de collecteur van Boxtel jou heeft gegeven om op de Kasterense molen graan te mogen laten malen".

De jongen antwoordde: "Dat heb ik niet. Op Kasteren wonen vrienden van ons en daarom hebben wij zo'n briefje niet nodig". Daarop arresteerde de man de jongen en nam de zak meel in beslag. Een kwartier later kwam de moeder van de jongen bij de drie dorsers aan en vroeg aan In 't Velt: "Waarom heb jij die zak meel van mijn zoon afgenomen?" Het antwoord luidde: "Omdat het biljet van de Boxtelse collecteur niet getoond kon worden. Bovendien overschrijdt je de aangegeven grenzen. Jullie, Munselaren, mogen geen graan op Kasteren laten malen maar jullie moeten naar de Boxtelse molen". De vrouw reageerde daarop, dat volgens haar een briefje voor het malen van graan niet nodig was. Bovendien was zij in de veronderstelling dat zij haar graan ook op de Kasterense molen mocht laten malen'.

De argumenten, die de vrouw ter verdediging aanvoerde, waren zwak. Op 24 november 1691 was vanuit 's-Hertogenbosch een bevel uitgevaardigd over het malen van graan op molens in de Meierij. Daarin werd terugverwezen naar een 'ordonnantie van 't gemael' van 26 januari 1657. Aan alle inwoners van de Meierij werd toen bevolen het graan, dat voor particulier gebruik was bestemd, te laten malen op de molen van respectievelijk hun eigen woonplaats of gehucht. Ook mocht graan van particulieren niet buiten het gebied van hun eigen molen worden vervoerd. De hoogschout van 'sHertogenbosch en zijn officieren moesten daarop toezien. Bij overtreding zou boete volgen. Daarom zal Adriaentje Ariens wel tot een geldboete zijn veroordeeld. Dit soort ordonnanties zullen in Boxtel en Liempde wel veel eerder dan 1657 zijn uitgevaardigd, omdat iedere heer en elke overheid de eigen molens wel wilde beschermen en protectie verlenen. De Kasterense brug verbond Boxtelaren en Liempdenaren dan wel met elkaar maar de molen te Kasteren en die te Boxtel bleven alleen bestemd voor de plaatselijke bevolking

Indien onbestelbaar:
De Houtbreker 23, 5283 ME Boxtel

U wilt een stukje schrijven!

U mag zelf ook kopij aanleveren voor een van de volgende nieuwsbrieven. Lever uw tekst aan als Word-bestand en voeg daar eventuele foto's bij.

Colofon

WEBSITE: www.heemkundeboxtel.nl

BEELDBANK: www.beelddbankboxtel.nl

FACEBOOK: www.facebook.com/heemkundeboxtel

VOORZITTER:

Henk van Beers

E-mail: voorzitter@heemkundeboxtel.nl

PENNINGMEESTER:

Nellie van den Brandt-Boselie

E-mail: penningmeester@heemkundeboxtel.nl

Rek.nr.: NL79 RABO 0128712880

t.n.v. Heemkundekring Boxtel

SECRETARIS EN LEDENADMINISTRATIE:

Christ van Eekelen

De Houtbreker 23

5283 ME Boxtel

Telefoon: 0411-675818

E-mail: secretaris@heemkundeboxtel.nl

REDACTIE:

Christ van Eekelen

Hanneke van der Eerden

E-mail: redactie@heemkundeboxtel.nl

Heemkunde Boxtel vindt nieuw onderkomen

Met het verdwijnen van de VVV aan de Markt in Boxtel verdwijnt ook de Heemkamer in het historische pand van Magdalena van der Stappen.

Sinds 2017 heeft Heemkunde Boxtel hier haar onderkomen om bezoekers te ontvangen en haar bestuursvergaderingen te beleggen. Sinds 2019 was ook het Heemkunderchief hier opgeborgen.

Met de vernieuwde werkwijze van VVV werd ook Heemkunde Boxtel gedwongen naar een nieuwe ruimte uit te zien. Heemkunde Boxtel huurde namelijk van de VVV.

Vanaf 1 april huurt Heemkunde Boxtel ruimte in de bibliotheek aan de Burgakker 4. Op de eerste verdieping van dat gebouw wordt het archief ondergebracht. Het archiefgedeelte huurt Heemkunde van de gemeente Boxtel. De Heemkamer, die voor publiek op vrijdag van 10 tot 13 uur geopend is, vindt een onderkomen op de begane grond van Burgakker 4. Hierover hebben we afspraken gemaakt met de bibliotheek, Huis73.

De Heemkamer zal weer open gaan als de coronamaatregelen worden losgelaten of versoepeld. U krijgt hierover tegen die tijd opnieuw bericht.